

<https://doi.org/10.62837/2025.5.533>

**MÜŞVIQ ÇOBANOV,
Filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru
Azərbaycan Texniki Universiteti
E-mail: mborcali@gmail.com**

A.BAKIXANOV VƏ M.Ş.VAZEH TİFLİS ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ Xülasə

Məqalədə bir müddət Tiflisdə yaşayan Azərbaycan şairləri A.Bakıxanov və M.Ş.Vazehin bu ədəbi mühitlə yaradıcılıq əlaqələri araşdırılır. Qeyd olunur ki, Tiflis ədəbi mühitinin Azərbaycan ədəbi prosesinin və ədəbiyyatının formalaşmasındakı rolu haqqında ayrıca danışmaq lazım gəlir. XIX əsrin birinci yarısında A.Bakıxanov, M.F.Axundzadə, M.Ş.Vazehin Tiflis ədəbi mühitində olması Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinə yeni çalarlar gətirdi. Milli ədəbi mühit digər ədəbi mühitlərlə qaynayıb qarışaraq mövcud ədəbi-mədəni sərhədləri aşdı. A.Bakıxanovun rus müasirləri ilə münasibətləri nəticəsində “Fatma tar çalır”, “Tatar nəğməsi” kimi şeirləri məhz bu ədəbi əlaqələr nəticəsində dövrümüzə gəlib çıxdı. M.Ş.Vazehin də həyatı və yaradıcılığı, demək olar, Tiflis ədəbi mühiti kontekstində dövrümüzə gəlib çatmışdır. M.F.Axundzadənin müəllimini Tiflisə dəvət etməsi onun sonrakı yaradıcılığına öz təsirini göstərdiyi kimi, ədəbi taleyini də dəyişdi. Belə ki, M.Ş.Vazehin F.Bodenştedtə dərs deməsi və ona şeirlərindən ibarət dəftər verməsi sonralar bu şeirlərin Almaniyada və Avropanın müxtəlif yerlərində dərc olunması prosesi baş verdi ki, bu da şairin yaradıcılığının işıq üzünə çıxmasına imkan verdi. M.Ş.Vazehin bədii irsi, həyatı, şəxsiyyəti haqqında məlumatlar F.Bodenştedtin sayəsində bizə gəlib çatmışdır. Bütün bunlar Tiflisin Azərbaycan ədəbi mühitinin doğma və ayrılmaz bir parçası olduğunu bir daha təsdiq etmiş olur.

Açar sözlər: Bakıxanov, Vazeh, yaradıcılıq, Tiflis, ədəbi mühit

Tiflis ədəbi mühitinin Azərbaycan ədəbi prosesinin və ədəbiyyatının formalaşmasındakı rolu haqqında ayrıca danışmaq lazım gəlir. Bu zaman XIX əsrin əvvəllərinə getmək və Azərbaycan ədəbi prosesinin burada yaranmasını xüsusi qeyd etmək gərəkdir. Çünki ədəbi prosesin ədəbiyyatda rolu çoxdur və xüsusilə bu ədəbi prosesin başqa xalqların ədəbi prosesi ilə iç-içə olduğu Tiflisdə milli ədəbi proses ədəbiyyata A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundzadə kimi böyük şəxsiyyətlər vermişdir. M.F.Axundzadə haqqında geniş araşdırmalar aparılıb, bir sıra elmi əsərlər yazılıb. Biz isə M.F.Axundzadənin yetişdiyi ədəbi mühiti, daha dəqiq desək, XIX əsr Tiflis Azərbaycan ədəbi prosesini tədqiqatə cəlb etmişik. Həmin ədəbi prosesin əsas

füqurları isə A.Bakıxanov və M.Ş.Vazehdir. Bu iki şəxsiyyətin M.F.Axundzadənin yetişməsində və formalaşmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Bunu nəzərdə tutan akademik Feyzulla Qasımzadə M.F.Axundzadənin məşhur “Kəmalüddövlə məktubları”nda irəli sürülən bir çox fəlsəfi məsələlərin, hələ çox qabaq rüşeym halında olsa da, Bakıxanovun “Təhzibi-əxlaq” adlı əsərində qoyulduğunu qeyd edərək yazır: “*Bu cəhətdən “Təhzibi-əxlaq” müəllifini M.F.Axundovun sələfi adlandırmaq olar*” [6, s.65]. Məmmədəğa Sultanov da bu fikirdədir ki, “*A.Bakıxanov mədəniyyət mərkəzlərində birisi olan Tiflisə düşdükdən sonra onun bilik dairəsi daha da genişlənir. O, bu şəhərin gözəlliyini özünün Tiflis müxəmməsində ustalıqla təsvir etmişdir*” [7, s.8]. M.Ş.Vazeh haqqında ən son elmi qənaətlərdən biri belədir ki: “*...Vazeh eyni zamanda Azərbaycan-Qərb mədəni əlaqələrinin yaranıb inkişaf etməsində, Şərq bədii təfəkkürünün Rusiya, Almaniya, Fransa, İngiltərə kimi Avropa ölkələrinə yayılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır*” [5, s.137].

A.Bakıxanovun M.F.Axundzadədən öncə Tiflis ədəbi mühitində olması, daha sonra M.F.Axundzadə və ondan sonra M.Ş.Vazehin bu ədəbi mühitə daxil olması, eyni zamanda yad ədəbi mühitlərdən A.Berje, Bodenştedtin daxil olması bu ədəbi mühiti daha da zənginləşdirir. A.Bakıxanov-M.F.Axundzadə, A.Bakıxanov-A.S.Qriboyedov, A.Bakıxanov-F.Şeyda, M.F.Axundzadə-M.Ş.Vazeh, M.Ş.Vazeh-F.Bodenştedt, M.F.Axundzadə-A.Berje tandemi ədəbiyyatımızın sonrakı inkişafını da şərtləndirmişdir. A.Bakıxanov çox az hallarda poetik tərənnümə yol verir. Bu cəhətdən Tiflisin tərənnümü onun yaradıcılığında mühüm yer tutur. Şairin lirik təqdimatında Tiflis yalnız təbii gözəllikləri, təbiəti ilə gözəl deyil, həm də insanları, dilbərləri ilə gözəldir. Sanki təbiət bu gözəlliyi öz əli ilə yaradıb, hər dilbərə öz əli ilə “rəngi-nəzakət” verib. Küçə və bazarları “ahu-beçələr”lə doludur. Hər kim Tiflisə gəlsə ona tamaşa etməkdən doymurlar:

*Hər şuxi-pərieykər açıb türreyi-tərra,
Dildadələri etmək üçün damə giriftar,
Səyyadi sitəmkar bu güzərgahda çox var,
Ahubeçələr tək doludur küçəvi bazar,
Çin mülkünə bu mənşili-viranə dönübdür.*

*Hər kim gələ Tiflisə tamaşa tələbindən,
Zülfi-ruxi məhvəşləri görmək səbəbindən,
Görməz əsəri rahəti-can ruzi səbəbindən,
Xoşləhcə pərizadələrin ləli-ləbindən,
Bu kişvəri pürşur bədəxşanə dönübdür [2, s.390].*

A.Bakıxanov Tiflis ədəbi mühitinə gənc yaşlarında gəlmişdir; bu zaman o, artıq Qubada savadlı ruhanilərdən təhsil almış, fars və ərəb dillərini və Şərq ədəbiyyatını (Firdovsi, Xaqani, Nizami, Xəyyam, Sədi və b.) dərindən öyrənmişdi. O, 1819-cu ilin dekabr ayında Tiflisdə general A.P.Yermelovun idrəsində Şərq dilləri

üzrə mütərcim vəzifəsində işə qəbul edilir. Qafqaz isə burada yaşayan xalqların ədəbi-mədəni mərkəzi hesab olunurdu. Məhz bu amil A.Bakıxanovun fikri, mədəni inkişafında önəmli rol oynayır. Bir çox dekabristlərin və onların ailə üzvlərinin burada süğün həyatı yaşaması, A.S.Puşkinin, M.Y.Lermontovun Qafqaza səfərləri, eləcə də, burada yaşayan xalqların ziyalılarının görüşləri onun maarifçi baxışlarını formalaşdırmışdır. Onun bir çox hərbi səfərlərdə iştirakı, baş məmur və sərkərdələrin yanında tərcüməçilik etməsi, ictimai-siyasi prosesləri dərk etməsinə şərait yaratmışdır. Lakin bunlar onun vəzifə borcundan irəli gəlirdi və bu mühitdə A.Bakıxanov ikinci bir missiyanı yerinə yetirməyə başlamışdır. Bu da maarifçilik missiyasıdır. “Qanuni qüdsi” (1828) əsəri bu istiqamətdə yazılmış ilk əsərlərdən idi. Fars dilinin sərfi-nəhvini sadə dillə öyrətmək məqsədilə yazılmış bu əsərin mahiyyətində maarifçilik missiyası dayanırdı. Əsərin ilk dəfə 1841-ci ildə Tiflisdə nəşr edilməsi onu bu ədəbi mühitin görkəmli nümayəndəsi kimi tanıdır. Daha sonra bu missiya genişlənərək tarix elmini əhatə edir. Qarabağ əyalətini tədqiq edən komissiyanın üzvü kimi bu əyalətin tarixinin, coğrafiyasının araşdırılması da bu missiyanın bir parçası idi. A.Bakıxanovun Tiflis ədəbi mühtində görüşdüyü adamlar çox idi və bütün bunlar onun yaradıcılığına təsirsiz qalmırdı. A.S.Qriboyedovun “Ağıldan bəla” komediyasının ilk variantını A.Bakıxanova oxuması və onun fikrini öyrənməsi, yaxud onunla əməkdaşlıq etməsi bu mühitin A.Bakıxanov yaradıcılığına təsir edən müsbət faktlarındanıdır. Tiflis ədəbi mühitinin bu böyük ədibin yaradıcılığına təsiri yalnız bu faktlarla məhdudlaşmır: “*A.Bakıxanov özünün tarixi əsəri olan “Gülstani-ərəm”i Lado Zabrotski ilə birlikdə rus dilinə tərcümə etmişdir. A.Bakıxanov məşhur rus şairi Bestujev-Marlinski ilə birgə çalışmışdır. 1833-cü ildə A.Bakıxanov Polşada çar canişini general feldamarşal İvan Fyodoroviç Paskeviçin yanında olmuş, onun himayəsilə daha böyük hörmət qazanmışdır*” [7, s.12].

Polyak şairi Lado Zabrotski təkcə “Gülüstani-İrəm”i tərcümə etməyib, həm də A.Bakıxanovun “Tatar nəğməsi” şeirini nəsrilə polyak dilinə çevirib, nəsrədən isə Tiflisdə yaşayan Polonski ruscaya poetik tərcümə etmiş və “Zakavkazskiy vestnik” qəzetinin 1847-ci il 3-cü sayında nəşr etdirmişdir. Polonski iki il sonra bu tərcüməni bir qədər də təkmilləşdirərək “Bir neçə şeir” adlı kitabçasına daxil etmişdir. Şeirdə sevgilisini müharibəyə göndərən və onun yolunu gözləyən qızın sevgilisi ilə xəyali dialoqun poetik təsvir obyektı olur. Qız sevgilisinin müharibədə olmasından böyük narahatlıq hissi keçirir:

*Buraya belə bir xəbər gəldi ki,
Orada qanlı bir müharibə var.
Deyirlər pusquya girmiş səngərdə,
Çox böyük hünərlə bizim oğullar.
Gözlərim yollarda qaldı amandır,
Öldürər məni bu ağır intizar.
Yavaşdan allaha dua edirəm,*

*Yarımı sən saxla ey pərvərdigar!
Atma daş, yarımından mən aralıyam,
Onsuz da ürəkdən mən yaralıyam [2, s.439].*

Sevgilisinin cavabından belə aydın olur ki, onun adı Züleyxadır; çox məlahətli, “yanağı qırmızı almaya bənzər”. Züleyxa ona qol açıb “gəl” desə də gedə bilmir. Oğlan da sevgilisi kimi qol açıb Allaha dua edir ki, onu hifz etsin və onlar bir-birinə qovuşsunlar. “Tatar nəğməsi” şeirinin əlyazması bizə gəlib çatmadığından Polonski tərəfindən rus dilinə tərcümədən tərcümə edilmişdir ki, bu da bir daha Tiflis ədəbi mühitinin A.Bakıxanov yaradıcılığındakı rolunu aydın edir.

Tiflis ədəbi mühitinin başqa bir nümayəndəsi F.Bodenştedtin yaradıcılığında da A.Bakıxanovla bağlı fakta rast gəlirik. F.Bodenştedt özünün “Şərqdə min bir gün” əsərində A.Bakıxanov haqqında da məlumat verərək onu “bilikli”, “bacarıqlı”, “yüksək mədəniyyətilə fərqlənən” bir insan olaraq təsvir edir. Burada A.Bakıxanovun Moskvada və Peterburqda olması, rus dilinə mükəmməl yiyələnməsi də deyilir. Onun xatirələrindən öyrənirik ki, A.Bakıxanovun “Dağıstan xalqlarının tarixi” adlı əsəri vardır. Doğrudur, bizə məlumdur ki, A.Bakıxanovun belə bir əsəri yoxdur, ancaq “Gülüstani-İrəm” əsərini nəzərə alaraq, həmin əsəri nəzərdə tutduğunu düşünmək çətin deyil.

F.Bodenştedt Tiflisdə “Divani hikmət” ədəbi məclisindən də söhbət açır və onun bir neçə iclasından danışır. Bu icaslardan birində özünün ayağa qalxıb “Əgər mən desəm ki, siz Avropalı ustadlar barəsində pis düşündüyünüz kimi, onlar da sizin barənizdə pis fikirdədilər, nə deyərdiniz?” sualına M.Ş.Vazeh belə cavab verir: “Mən onların axmaqlıqlarına ancaq təəccüb etməkdən başqa nə deyə bilərəm”, – cavabını verir. F.Bodenştedt bu məclislərin birində A.Bakıxanovun da iştirak etdiyini yazır: “*Bir gün Abbasqulu xan “Divani-hikmət” dərində bizi öz hikmətlərilə tanış etdikdə, Mirzə Şəfi onun haqqında tərifli sözlər deyib, onun böyük alim olduğunu qeyd etdi. Bu tərif hər ikisində böyük ruh yüksəkliyi oyatdı. Onların arasında başlayan geniş, qızgın, həm də səmimi mübahisələr hər ikisini xoşal etdi*” [4, s.50]. Burada müəllif xatırlayır ki, A.Bakıxanov M.Ş.Vazehi mütəfəkkir adlandırır. Onun olduğu ədəbi məclisdə M.Ş.Vazeh Sədi, Hafiz və Füzulidən söz açır. Başqa bir qrup isə dindən söhbət salır və bu söhbət çox sürətlə getdiyindən müəllif qeyd götürə bilmir. Bundan sonra A.Bakıxanov özünün “Fatma tar çalır” şeirini oxuyur. F.Bodenştedt bu şeirdən bəhs edərək *bunun gözəl nəğmə olduğunu qeyd edir. M.Ə.Vazeh də onun sözünü təsdiqləyir və bu şeirin müəllifinə şöhrət gətirəcəyini qeyd edir* [4, s.50]. F.Bodenştedt onu da yazır ki, A.Bakıxanov bu şeirin əlyazmasını ona bağışlayır. Maraqlıdır ki, M.Ş.Vazehin yaradıcılığının böyük bir hissəsi kimi, bu şeirin bizə gəlib çatmasında F.Bodenştedtin də böyük əməyi olur. O, bu şeiri də “Şərqdə min bir gün” əsərinə daxil edir ki, bu da şeirin dövrümüzdə gəlib çıxmasına səbəb olmuşdur:

*Barmaqları simlərə toxunur,
Simlər isə qəlbimi dinləndirir.*

*Sənə toxunmaq istəyirəm,
Yerlə göyün üzündə.
Oyanır,
Səni titrədir,
Sənin qəlbini oyatmaq üçün [4, s.66].*

Yenə F.Bodenştedtin xatirələrindən öyrənirik ki, onun “Fars dilinin qrammatikası” kitabı müasirlərinə məlum olmuşdur. Çünki müəllif yazır ki, A.Bakıxanov gedərkən söz verir ki, gələndə dərhal özünün “Fars dilinin qrammatikası” kitabını da gətirəcək. Ancaq bir həftədən sonra gəlir və onun əvəzinə “Dağıstan xalqlarının tarixi” kitabını gətirdiyini qeyd edir. F.Bodenştedt həтта kitabda nədən bəhs edildiyini də yazır. Buradan məlum olur ki, kitabda Xəzər dənizinin sahilində yaşayan xalqlar haqqında məlumatlar yer alır.

F.Bodenştedtin A.Bakıxanovla bağlı xatirələri bununla bitmir; A.Bakıxanov getdikdən sonra dərhal M.Ş.Vazeh şərab əl atır. F.Bodenştedt soruşur ki, nədən şərabı onun yanında içmədi və ona da təklif etmədi. M.Ş.Vazeh isə onun mömin bir adam olduğunu və şərab içmədiyini deyir ki, bu da M.Ş.Vazehin A.Bakıxanova münasibətinin incəliklərini ifadə edir. Bu incəliklərdə A.Bakıxanovun yaşda ondan böyük olması, vəzifəli və mömin olması da durur. Əgər onun yanında içmiş olsaydı, onun xətrinə dəymiş olardı. O isə, həm də qonaq idi... F.Bodenştedt bu izahatı o qədər də anlaya bilmir və yenidən sual verəndə M.Şəfi şərab içərək belə bir şeir deyir:

*Ən yaxşı səbəb,
Ən yaxşı səbəb qızıl qədəmdir.
Ən yaxşı ağız,
Ən yaxşı ağız qədəhin ağızıdır [4, s.67].*

Tiflis ədəbi mühitinin Azərbaycan ədəbiyyatına verdiyi ən böyük fakt Mirzə Şəfi Vazehin həyat və yaradıcılığının üzə çıxmasıdır. Bu mühit olmasaydı bəlkə də M.Ş.Vazehin həyatı və yaradıcılığı haqqında indiki kimi dolğun təsəvvürə malik olmazdıq, yaxud da onu M.F.Axundzadəyə Gəncədə nəstəliq xəttindən dərs deyən və bir neçə şeir müəllifi kimi tanıyardıq. Onun M.F.Axundzadə vasitəsilə F.Bodenştedtlə tanışlığı şəxsiyyətini və yaradıcılığına yeni bir həyat verdi. Mirzə Şəfi Vazeh adında şəxsiyyətin mövcudluğu məhz onun sayəsində mümkün oldu. M.Ş.Vazehin F.Bodenştedtdə dərs deməsi onun bizə məlum olmayan yaradıcılığını da məlum etdi. Həm də F.Bodenştedt onun şeirlərini alman dilinə tərcümə etdikdən sonra Avropada məşhurlaşdı və bütün Avropa dillərinə tərcümə olundu. Onun yaradıcılığı ilk dəfə Almaniyada 1850-ci ildə F.Bodenştedtin “Şərqdə min bir gün” əsərində çap olunmuşdu. Bir il sonra bu şeirlər “Mirzə Şəfinin şərqləri” adı ilə çap olunur və bundan sonra Avropaya sürətlə yayılaraq bir neçə dilə tərcümə olunur. M.Ş.Vazeh və F.Bodenştedt münasibətlərini ən son araşdıran professor Fəxrəddin Veysəlli bu

fikirdədir ki, “M.Şəfi və F.Bodenştedt əlaqələrini daha dərinədən öyrənmək üçün ikincinin arxivini araşdırmaq böyük əhəmiyyətə malikdir” [8, s.8].

F.Bodenştedt M.Ş.Vazehi “Gəncə müdriki” kimi qələmə verir və onun Şərq ədəbiyyatını yaxşı bildiyini yazırdı. Onun yazdığına görə, M.Şəfi Vazehin beşinci tələbəsi olub. Bu tələbələrində tələqin edərmiş ki, onlar geri vətənlərinə dönəndə mümkün olduğu qədər Şərq düşüncə tərzini təbliğ etməlidirlər: “*Mənə xüsusi ümid bəsləyirdi, yəqin ona görə ki, heç kəs mənim kimi bir dərs üçün gümüş pul vermirdi, bu Gəncə müdriki üçün qeyri-adi dərəcədə çox yüksək qiymət idi*” [4, s.56]. Müəllif əsərin proloqunda da M.Ş.Vazehi “Qəlbimdə yenə sən canlanırsan, ey gəncəli ustadım!”, – deyər təqdim edir. Bu proloqda həm də şairin ona verdiyi poetik çələngin olduğu təsdiq edilir: “*Sənin yanında əyləşib, nəğmələrini məlahətli səsində dinləmək istəyirəm. Sənin mənə bəxş etdiyən o ətirli çiçəklərdən bir çələng hördüm. Sənə şöhrət, qadınlarımıza sevinc gətirmək üçün qarşıma tökdüyüm inciləri sapa düzüb səliqəli bir boyunbağı düzəltdim, ey mənim gəncəli söz ustadım Mirzə Şəfi*” [4, s.13].

F.Bodenştedtin “Şərdə min bir gün” əsərində həm də Azərbaycan şairlərinin də içində olduğu Tiflis ədəbi mühiti də canlandırılır. Tiflisin özünün və onun təbiətinin təsviri dövrün ədəbi-mədəni mərkəzinin panoramasını gözlərimiz önündə canlandırır. Bu təsvirdə David dağından baxanda möhtəşəm sarayları, bağları, terras üslubunda tikilən evləri olan şəhər sanki ayaqlarımız altında görürük: “*Biz terras üslubunda tikilmiş pəncərəsiz evlərin yanından aşağı, şəhərə endik. Hava pis olanda bu evlərin pəncərələri örtülərdi. Mənzil qaranlığa qarq olardı. Adam hərdən düşünürdü; görəsən, Gürcüstanın dəmir tağlardan tikilmiş binalarından hansı həyata bu balaca evlər qədər gözəllik verər?*” [4, s.55].

Fridrix Bodenştedtin “Şərdə min bir gün” əsərində Gürcüstanın əsrarəngiz təbiət mənzərələri ilə yanaşı, dövrün ədəbi-mədəni mənzərəsi də canlandırılır. “Divani-hikmət” ədəbi məclisi, bu mühitin ayrı-ayrı insanları ilə tanışlıq gözlərimiz önündə canlanır. Bu cür insanlardan biri Mirzə Yusifdir. F.Bodenştedt M.Ş.Vazehin onu ciddi şair və insan hesab etmədiyini, ona görə də onu F.Bodenştedtlə bir yerdə gördükdə haldan-hala düşdüyünü qeyd edir. Düşünür ki, onu tələbəsi F.Bodenştedt özü ilə gətirib. Mirzə Yusif lovğa olmaqla qalmır, M.Ş.Vazehi də pisləyirdi. Bir gün M.Ş.Vazeh dikdaban ayaqqabı ilə onun başına vurur, başından qan fışqırır.

Fridrix Bodenştedt əsər boyu Tiflis mühitinin başqa nümayəndələrinin də adlarını çəkir. Tiflisdə Danimarkanın məşhur şərqşünas alimi Bestqartın ona baş çəkdiyini deyir. Məlum olur ki, o, Şərqi Hindistanda uzun müddət qaldıqdan sonra vətəninə qayıdarkən, daşbasma yazının surətini əldə etmək üçün yolunu İranın Perspolis şəhərindən salmış və Şərqi zəngin ədəbiyyatı ilə yüklənmişdi. O, Kəlkətədən gətirdiyi bəzi fars dilində çap olunmuş kitabları da Bodenştedtə verir. Bodenştedt isə bu kitabları Mirzə Şəfiyə göstərəndə dərhal əsəbiləşir. Onu əsəbiləşdirən burada yazılanların məzmunu deyildi, çap üsulu ilə çap olunması idi. O, kitabların əlyazma yolu ilə çoxaldılmasını istəyirdi...

Fridrix Bodenştedt Osman Əfəndi barədə də yazır, onun şair və xəttat olduğunu deyir. Buradan görünür ki, Osman Əfəndi cəmiyyətdə ləyaqətli adam kimi tanınır, çünki onu Mirzə Şəfi bu cür təqdim etmişdi. Lakin onu da deyir ki, Osman Əfəndinin şeirlərində Mirzə Şəfidəki kimi “tərəvət və orijinallıq yox idi”. Burada Osman Əfəndi ilə Bodenştedtin deyişməsi də baş verir. Bu deyişmədə Bodenştedt qalıb gəlir, çünki o, şeirlərini yazıb kağıza köçürürdü. Osman Əfəndi Bodenştedtdə qalıb gəlməsi münasibətilə bütün kisəsi bağışlayır.

Fridrix Bodenştedt M.Ş.Vazehin dünyagörüşü haqqında da geniş məlumat verir, onun həyata, dünyaya baxışını yoxlamaq, müəyyən təsəvvür əldə etmək üçün suallar verirdi. O, düşünürdü ki, Mirzə Şəfi Şərqi ölkələrinin ağıllı insanlarından biridir, onun həyata baxışını bilmək də buradan qaynaqlanırdı. Avropa haqqında anlayışını onun üç xalq – almanlar, ingilislər və fransızlar haqqında olan bilgisi ilə müəyyən qənaətə gəlirdi. Mirzə Şəfidən “Bu xalqlar arasında fərqi nədə görürsən?” sualına belə cavab verirdi: “-*Alman xalqı alimlər, dülşünaslar yetirən xalqdır, ingilislər zəhmətkeşdirlər. Onlar gözəl parça toxuyur, üst-başımızı bəzəyir, iti ülgüc istehsal edirlər ki, “üz-başımızı qurxıb özümüzü sahmana salaq. Fransızlar isə şən millətdir. Onlar həmişə deyib-gülürlər. Onların üst-başlarından daim ətir qoxusu gəlir”* [4, s.40]. Deməli ki, M.Şəfi bu xalqları daha çox onların istehsal etdiyi əşyalara görə tanıyırdı. Hətta ülgücdən danışarkən onun ülgücünü aparən qazaxa lənət oxuyur. Bunu eşidən F.Bodenştedtin otaq yoldaşı yan otağa keçib iki ədəd par-par parıldayan ülgüc gətirib ona bağışlayır. Yaxud, ruslar haqqında dediyi “-*Ruslar o qədər axmaq deyillər. Elə olsaydı onlar başqa xalqlara necə zülm edə bilərdilər, yumruqla və zorla*” [4, s.78] sözlər onun ictimai-siyasi prosesləri də düzgün dəyərləndirməsi qənaətini yaradır.

Fridrix Bodenştedt Mirzə Şəfini həm də canlı insan kimi təsvir edir. Məlumdur ki, Azərbaycan mənbələrində M.Ş.Vazehin həyatı haqqında o qədər də detallı məlumatlar yoxdur. Yalnız F.Bodenştedtin bu əsərində onun həyatının bəzi tərəflərini öyrənirik. Bunlardan biri də Mirzə Şəfinin sevgisidir. Xatirədən belə görünür ki, müəllif Mirzə Şəfinin həyatının bu tərəfini onun öz dilindən eşitmişdir: “*Elə mənim həyatım başdan-başa qeyri-adidir! Heç kəs mənim kimi aşiq ola bilməzdi! Lakin mənim günəşim çoxdan sönübüdür, ancaq onun canda qoyduğu hərərət insanların öyrəşdiyi adi odun hərərətindən daha artıqdır*” [4, s.58]. F.Bodenştedtin Mirzə Şəfinin Züleyxa və Hafizə haqqında sevgililərinin olmasını və onların uğursuzluğunu da buradan öyrənirik. Lakin M.Şəfi Vazehin yaradıcılığı yalnız şeirlərdən ibarət olmadığı kimi, ədəbi əlaqələri də M.F.Axundzadə, A.Bakıxanov, F.Bodenştedt ilə məhdudlaşmamışdır. Onun Şərqi ədəbiyyatı ilə bağlı apardığı tədqiqatların mövcudluğu ilə bağlı fikirlər vardır. Bu tədqiqatlarında şair Şərqi ədəbiyyatının klassiklərinə də yer verir və əsərlərindən parçalar dərc edirdi. Professor Akif Bayramovun fikrincə, *M.Ş.Vazeh İ.Qriqoryevlə birlikdə “Kitabi-türk” adlı hazırladığı dərslik-müntəxəbatda M.Füzuliyə geniş yer vermişdir* [3, s.93].

Müntəxabat 1851-ci ildə nəşr edilmişdir. Onun lüğət hissəsi isə həmin ilin yanvarında işıq üzü görmüşdü ki, bunları da kitabın müəlliflərindən biri Mirzə Şəfi görə bilməmişdi: “*Pedaqoji fəaliyyəti illərində tərtib etdiyi bu müntəxabatı ilə Mirzə Şəfi Azərbaycan dilində ilk təlim vəsaiti yaratdı. XIX əsrin ikinci yarısında Mirzə Əbülhəsən Vəzirov Zövi, Seyid Əzim Şirvani, Rəşid bəy Əfəndiyev və başqaları tərəfindən həmin ənənə davam etdirilmişdir*” [1, s.98].

XIX əsrin birinci yarısında A.Bakıxanovun, M.Ş.Vazehin və M.F.Axundzadənin Tiflis ədəbi mühitində olması Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinə yeni çalarlar gətirdi. Milli ədəbi mühit digər ədəbi mühitlərlə qaynayıb qarışaraq mövcud ədəbi-mədəni sərhədləri aşdı. A.Bakıxanovun rus müasirləri ilə münasibətləri, eləcə də, qraf Paskeviçlə münasibətləri onu Polşaya, Peterburqa apardı. Peterburqda A.S.Puşkinin ailəsilə tanış oldu. “Fatma tar çalır”, “Tatar nəğməsi” kimi şeirləri məhz bu ədəbi əlaqələr nəticəsində dövrümüzdə gəlib çıxdı. M.Ş.Vazehin də həyatı, yaradıcılığı, bədii irsi, şəxsiyyəti haqqında məlumatlar, Tiflis ədəbi mühiti kontekstində və məhz F.Bodenştedtin sayəsində bizə gəlib çatmışdır. Bütün bunlar Tiflisin Azərbaycan ədəbi mühitinin doğma və ayrılmaz bir parçası olduğunu bir daha təsdiq etmiş olur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, II c., Bakı: -Elm, 1960. -900 s.
2. Bakıxanov, A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Avrasiya Press. -2005.-488 s.
3. Bayramov, A. Nəğmələr şairi Mirzə Şəfi Vazehin ədəbi irsi. Bakı: -Nurlan. 2008. -158 s.
4. Bodenştedt, F. Mirzə Şəfi haqqında xatirələr (“Şərdə min bir gün” kitabından). Bakı, Xan, -2015. -136 s.
5. Əsgərli, Z. Mirzə Şəfi Vazeh/Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, IV c., Bakı, Elm,-2011. S. 137-178.
6. Qasımzadə, F. M.F.Axundov//Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, II c., Bakı: -1960. –s. 185-194.
7. Sultanov, M. Ön söz/Bakıxanov, B. Seçilmiş əsərləri Bakı, Avrasiya press, -2005. –s. 4-16.
8. Veysəlli, F. Mirzə Şəfi Vazeh və Bodenştedt: yozmalar və faktlar. Bakı: -Təhsil, -2010. -156 s.

Mushfig Chobanov
Doctor of Philosophy in Philology

A.Bakikhanov and M.Sh.Vazeh in the literary environment of Tbilisi

Abstract. In the article is studied the creative connections with this literary environment of A.Bakikhanov and M.Sh.Vazeh, the Azerbaijani poets who lived in Tbilisi for a while. It is noted that it is necessary to mention the role of literary environment of Tbilisi in the formation of literary process and literature of Azerbaijan. In the first half of the 19th century, the existence of A.Bakikhanov, M.F.Akhundzade, M.Sh.Vazeh in Tbilisi literary environment brought new tones to the literary and cultural environment of Azerbaijan. National literary environment uniting with the other literary environments exceeded existing literary and cultural boundaries. As a result of the literary relations of A.Bakikhanov with Russian contemporaries his poems such as “Fatma Playes the Tar”, “Tatar Song” have reached our days. The life and creativity of M.Sh.Vazeh has also reached our days in the context of literary environment of Tbilisi. Inviting of A.F.Akhundzade his teacher to Tbilisi influenced his creativity and changed his literary destiny. The teaching of Friedrich Bodenstedt by M.Sh.Vazeh and giving him his own notebook consisting of poems, as well as the publishing his poems in different places of Germany and Europe enabled the poet’s creativity to come to light. The information on artistic heritage, life, personality of M.Sh.Vazeh due to Friedrich Bodenstedt has arrived our days. All this once again confirms that Tbilisi is an integral part of the Azerbaijani literary environment.

Keywords: Bakikhanov, Vazeh, creativity, Tbilisi, literary environment

Мушви́г Чоба́нов
доктор философии по филологии

А.Бакиханов и М.Ш.Вазех в тифлисской литературной среде
Резюме

В статье исследуются творческие связи азербайджанских поэтов А.Бакиханова и М.Ш.Вазеха во время проживания некоторое время в литературной среде Тифлиса. Отмечается, что следует особо говорить о роли тифлисской литературной среды в формировании азербайджанского литературного процесса и литературы. Пребывание А.Бакиханова, М.Ф.Ахундзаде, М.Ш.Вазеха в тифлисской литературной среде первой половины XIX века придало новые черты азербайджанской литературно-культурной среде. Национальная литературная среда, сливаясь и интегрируясь с другими литературными средами, вышла за границы существующей литературно-культурной среды. Стихотворения А.Бакиханова «Фатма играет на таре», «Татарская песня» дошли до наших дней именно в результате литературных связей и общения с другими русскими современниками.

Жизнь и творчество М.Ш.Вазеха, можно сказать, так же дошли до нашего времени в контексте тифлисской литературной среды. Приглашение М.Ф.Ахундовым своего учителя в Тифлис оказало влияние как на дальнейшее творчество, так и изменило его литературную судьбу. Так, дававший уроки Ф.Боденштедту М.Ш.Вазех отдал ему сборник своих стихов, и так возник процесс дальнейшего опубликования их в Германии и некоторых городах Европы, благодаря чему стало возможным увидеть свет творчеству поэта. Сведения о литературном наследии, жизни, личности М.Ш.Вазеха дошли до нас благодаря Ф.Боденштедту. Всё упомянутое служит ещё одним доказательством того, что Тифлис является родной и неделимой частицей азербайджанской литературной среды.

Ключевые слова: Бакиханов, Вазех, творчество, Тифлис, литературная среда

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru Səlidə Şərifova